

Jaano Räsä, KESA juhataja: „Oleme katsepolügoon ja püüame aretada kultuurtaimi, millest oleks kasu paljudel. Inimese rikutus omab head paralleeli põllumajanduses: kui sa põllule kultuurtaime ei istuta, kasvab umbrohi sinna iseenesest.”

„RE-START” väärtustab uut algust

Reet Valing

Kurjategijad muutuvad üha nooremaks. Eri- ja vanglakoolide tähendus nihkub elukoolilt ametikooli suunas. Kuriteoennetuse Sihtasutuse projekt „RE-START” pakub kriminaal-karistusega noortele võimalust integreeruda tööturule.

„This handloom rug is weaved by young inmates in Viljandi Prison, Estonia. No. 5 Master Maksim Golubev. Made in prison.” Hallil etiketil on ähmane kujutis, eeldatavasti vanglahoonest, ja selgelt suures plaanis – okastraat. Niisuguste tunnustega on varustatud kõik Viljandi Vanglast suurde ja vabasse maailma rändavad erksad kaltsu- ja villavaibad, mis on üks osa Euroopa Liidu tööturumeetmete „EQUAL” projekti ettevõtmistest, see kõige nähtavam. Varjatam ja mitte nii siiruviiuriline ning värvikirev kui vangla töökojas kootud vaibad on maailm, millest väljatulekuvõimalusi pakub Kuriteoennetuse Sihtasutus (KESA) oma projekti „RE-START” kaudu – s.o kompleksseid meetmeid kriminaalkaristusega noorte integreerimiseks tööturule.

Euroopa Sotsiaalfondist rahastatava rahvusvahelise programmi „EQUAL”

eesmärk on tööturuga seotud kõikvõimaliku tõrjutuse, diskrimineerimise ja ebavõrdsuse vähendamine. Meil on „RE-STARTi” juhtpartner Caritas Eesti, kes on teostamise täies mahus delegerinud KESALE kui spetsiaalselt kriminaalpreventiivsetel eesmärkidel loodud organisatsioonile; partneriteks on Viljandi Vangla ja Harju Maakohtu kriminaalhooldusosakond. Eesti projekt kuulub rahvusvahelisse arengupartnerlusse New Horizons, mis ühendab sündimõistetute resotsialiseerimisega tegelejaid Hollandis, Itaalias, Poolas, Prantsusmaal, Soomes, Suurbritannias. Strateegia näeb ette sihtrühma (16–24-aastased kriminaalkaristusega noored) hõlvamist uute meetodikatega, reintegreerimaks neid ühiskonda ja toomaks (tagasi) tööturule. Samuti soovitakse pakuda noortele sündimõistetutele ja krimi-

naalhooldusalustele sotsiaalselt kaasa-
vaid tugiteenuseid.

Kurjategija muutub nooremaks

Tänavu veebruaris korraldas KESA mentorlusprogrammide ja retsidiivsusprobleemide alase teabepäeva (27.02.), mis toimus koostöös haridus- ja teadusministeeriumi ning projektiga „RE-START”. Sõnavõttudest jäid kõlama ärevusttekitavad noodid. Riigikohtunik Jüri Ilvest: „Kurjategija muutub üha nooremaks. Tüüpiline iga on alati olnud 18–24 aastat. 14 aastat on mingisugune piir. 20–24% kohtualuseid mõistetakse reaalset vangli. Eestis toimepandud kuritegude hulk on tohutu – 50 000 aastast.”

Anu Leps, justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonna nõunik: „2006. aastal tegid 6% kuritegudest alaealised.

Põhiliselt teevad nad grupilisi varavastaseid kuritegusid. Ärevust tekitab varajases eas algav vägivaldsus, samuti tüdrukute suurenev hulk kuritegude toimepanijaina.”

Mart Raukas, EELK usuteaduse instituudi professor: „Vanusest sõltumata tuleb 70% karistuse kandnuist vanglasse tagasi. Loomuõiguse kohaselt tuleb kurja karistada ja halba vältida. Seaduse ülim eesmärk on muuta inimest paremaks.”

Jaano Räsä, KESA juhataja ja „RE-STARTI” projektijuht: „Praegune karistuspoliitika suuresti ei toimi, kui vaatame retsidiivsuse kõrget taset – siin on vaja muudatusi.”

Erikoolide arengukavast

Noorte kuritegevust selgitava videofilmil „Tegi pätti 2” lisana jagatavas raamatukeses „Sotsiaalsühholoogiliselt noorsoo kuritegevusest” kirjutab Jaano Räsä: „Noored pole sotsiaalne kategooria, vaid kultuurilis-administratiivne moodustis, mis on osake ühiskonna näost. Neil on oma noortekultuur, millega peab arvestama, ja omad sidemed, mille kallale ei ole mõtet minna siis, kui need pole ilmselgelt ühiskonnaohtlikud või neid endid kahjustavad.” Mida rohkem keegi mõöda sotsiaalset redelit üles ronib, seda enam samastab ta ennast oma sotsiaalse rolliga, tunneb sellest üha suuremat rahuldust. Enne aga, kui noored saavad omandada koha ühiskonnas, tuleb neil hakkama saada iseendiga. Nende teod peavad olema vastavuses sõnade ja püüdlustega, nad peavad ise nägema oma tänast päeva kui tuleviku sillutajat, mitte aga takistust sellele tulevikule, millest nad unistavad.

Vaibakudumine ja matkamine ning noortekodud üksi ei aita. Kuna kurjategijad noorenevad, muutub oluliseks erikoolide uue arengukava väljatöötamine, et sealt satuks vähem noori vanglasse. Jaano Räsäl on praktiku kogemus Harju Maavalitsuse alaealiste komisjoni esimehena. Küsides vahetevahel endalt, miks ta seal oli, saab ta endale kinnitada, et just seal ujuvadki paljud probleemid päevavalgele: taustsüsteem on paremini nähtav. See on omamoodi sõlmjaam, kuhu (raudteendusest võetud terminitega jätkates) jõutakse sageli liiga hilja ja sealjuures täiskiirusega. Enam ei tööta korralikult sotsiaalsed

tugivõrgustikud, tihti pole ka piisavaid sidemeid kooli, kodu ja KOVi vahel. Eriti hull on asi pahasti seepärast, et info ei liigu kodu ja kooli vahel. Küsimusele, kas asja saaks muuta, taastades omaaegse n-õ kodudesse piilumise, ehk isegi sekkumise, vastab Jaano Räsä jaatavalt. Lapsevanema vastutus tuleb oluliselt tõsta. Praeguste seaduste kohaselt ei saa lapsevanemale midagi teha, kui laps jääb koolikohustuse täitmisest kõrvale. Sestap ei saagi politseiilt midagi muud oodata, kui n-õ konvoeerimisteenust, sest noore aju hallollus on jäänud kasutamata ja võimu on oma kätte saanud aju „mustollus”. Eesti eluolu suur häda ongi sotsiaalsete võrgustike nõrkus ja tagasihoidlik esindatus.

Alaealise mõjutusvahendi seaduses on kirjas tervelt üheksa mõjutusvahendit, kuid kõige enam mõjub kirjutamata, kümnes: erikooliga hirmutamine. Erikoolis käinutest jõuab vanglasse 50%, neist omakorda jääb vanglasse käima 80% (vanemaelistest vanglaskäijatest on retsidiivsed 70%). Asi pole selles, nagu teeks erikool oma tööd halvasti, vaid et noor satub sinna liiga hilja või peaks olema hoopis mujale suunatud. Üks paradoks on ilmselt selles, et kergekäeliselt ei saadeta erikooli kedagi, ikka loodetakse ja antakse armuaega, mistõttu oskamatus ja tahtmatus koolis käia süveneb. Teisalt on palju selliseid juhuiseid, mil oleks kindlasti vaja saata erikooli, õpilaskodusse või mujale järelevalve alla, aga takistusi on palju: võibolla pole noor formaalselt veel midagi nii tõsist teinud (ehkki on näha, et kriminaalsus kulmineerub silme all), siis hakkavad mitte hakkama saavad vanemad iga hinna eest takistama lapse ärasaatomist, või leidub kohtunik, kes ei soostu komisjoni otsusega – tagajärjeks on tavaliselt, et noorel jääb haridus saamata ning õigusrikkumised muutuvad üha tõsisemaks. Alaealiste komisjon aga laiutab jõuetult käsi, sest seadus on, nagu on.

Heal juhul saadakse ka erikoolis põhiharidus, kuid need töövõljad on vähesed. Jaano Räsä on veendunud, et erikoolis tehtavat ei saa mõõta tavalise mõõdupuuga, sest enamikuga nende koolide õpilastest ei lähe kõik hästi. Kõige selle juures on tähtis uue mentaliteedi loomine praktilise töö kaudu, mis saadakse kogemustega, millele toetudes arenda-

takse välja meetodika. Kindlasti on võimalik Eestis kasutusel olevaid süsteeme, institutsioone ja meetodikaid oluliselt arendada, kui tunnistame endale uurin-gute põhjal, et teatud asjad ei tööta, ainult kosmeetilist remonti pole mõtet teha.

Rahvusvahelise kogemuse abil (Soome, Suurbritannia) on ehk võimalik langetada noorte retsidiivsuse protsent 50lt 30le. Neil seal on õnnestunud! Igas riigis on siiski oma sotsiaalkultuuriline ruum, oma õigusruum ja majanduslikud tingimused. Näiteks sai „RE-START” üle võtta vaid ühe kolmandiku USAs edukast mentorprogrammist „JUMP”. Niisuguste programmide puhul on täiesti võimalik, et Haapsalus toimetavad inimesed teistmoodi kui Tallinnas, kõik sõltub konkreetsetest isikutest, kohalikust väikesest grupist. Praegu on erikoolid Tapal, Puiatus ja Kaagveres. Jaano Räsä arvates on vaja veel ühte, eriti karmi korraga poistekooli, ning lisaks igas olemasolevas poistekoolis kolme režiimiastet. Tüdrukute erikoolis peaks režiimi ühe asutuse siseselt diferentseerima, olemasoleva Kaagvere baasil. See aga vajab nii seaduse kui ka füüsilise keskkonna muutusi. Kõneks pole erikoolide muutmise noortekoloniateks, vaid teatud põhiõiguste ja -kohustuste tagamine: et igale lapsele oleks tagatud haridus ja elamisväärne elukeskkond ka siis, kui ta seda teatud eluperioodil ise ei taha.

Selle karmi avalduse puhul teab kõneleja, et nüüd tõusevad haridus- ja teadusministeeriumis „pehmema tiiva” esindajad jälle n-õ tagajalgadele, süüdistades teda soovis kõiki ja kohe vanglasse saata. Kuid mida teha, kui pidevalt on jooksus (omavoliiselt lahkunud) 15–30 noort, kes võivad teha ja teevadki uusi kuritegusid! Lisaks jääb nende haridus pöördumatult omandamata. (Õiguskantsler Allar Jõks nägi Kaagveres nn rahunemisruumi, kuhu suletakse maksimaalselt ööpäevaks, eri astmega korrarikkumiste puhul. Poolas on samalaadse erikooli rahunemisruumis oleku aeg kuni 14 ööpäeva, pideva elektroonilise järelevalve all.)

Samas, milline KOV soovib oma territooriumile kriminaalsete noorte suvelaagrit või midagi muud, vabamat eluõhku pakkuvat? Mäletame, missugune oli reaktsioon Naissaare tüdrukute- ja poistelaagritele! Probleemsed noored polegi nagu oma valla omad, nad on just-

Vaibakudumisest ja matkamisest üksi ei piisa: kuna kurjategijad noorenevad, muutub oluliseks erikoolide uue arengukava väljatöötamine, et noori satuks vanglasse vähem.

kui mingis X-kohas sündinud ja üles kasvanud. Eriti ei taha oma hälvikutest midagi teada jõukamate valdade edetabelit juhtivad omavalitsused.

Meie haridussüsteem tervikuna ei oska veel piisavalt arvestada, et inimesed ongi erinevad. Vangla- ja erikoolis antava hariduse puhul ei saa arvestada kooliaastat. Noored suunatakse sinna traditsioonilise kooliaasta jooksul, millel on teadupärast oma rütm. Tegelikult ei tohiks seda rütmi üldse arvestada, sest lisaks keskmiselt 2–3-aastasele koolikatkestusele satuvad noored vanglas kooli just näiteks enne vaheaega. Ei mingit koormuse ümbervaatamist ega moodulitega õppimist. Nii, kuidas käiakse vabaduses koolis, nii tehakse seda ka raske ukse ja trellidega klassis. Ometi võiks siingi kooliõpe erinevusi arvestada, olla paindlik. Jaano Räsä on veendunud, et kui iga välismaal ametisõidul käinud haridusspetsialist tooks kaasa kas või ühe väärt idee Eesti koolielu erinevuste suurendamiseks, võiksid meil juba ammu olla ka vanglakoolides moodulite kaupa aineõpetused nagu mujal maailmas. Ja koolivaheajad tuleks erikoolidest ning vanglakoolidest kaotada. Selles on ta lõpuni kindel! Haridussüsteem on teatud osas liialt mugav, ei taha arvestada oma spetsiifilisemat kontin-

genti, ja ka just siis pole olnud piisavalt nõudlik suhetes haridusega. Samas tahavad need õpet andvad koolid saada vastava koefitsiendiga pearaha.

Vajadus diferentseerida

Erikoolid tuleb diferentseerida ja tavavormidest otsustavalt loobuda. Seesmiselt oleksid erikoolides edukalt juhitavad kuueliikmelised kasvatusrühmad ja erirežiimil töötamine. Oma ettepanekute eest on Jaano Räsä kõnelnud ja veennud inimesi vähemalt viimased kaks aastat ja nüüd on mõni asi ka juba paberil, mõned järeldused ja meetoodiline pagas, ning õpetajate, politseinike ja kohtuametnikeni jõudnud arusaamad personaalsema lähenemise vajalikkusest töös mitmekordsete riskidega rühmadega.

Sel ajal, kui räägime vajadusest nooremaid erikoolide kasvandikke ja kinnipeetavaid diferentseerida, toimuvad omasoodu muud protsessid. Kulude kokkuhoiule jms apelleerides sulgeb justiitsministeerium 2008. a meie ainsa noortevangla Viljandis, lootes, et Viru „kombinaatvanglas” saab alaealistel olema parem – ühes seksioonis enam kui tuhandepealisest karjast. Elamenäeme. Mujal Euroopas rajavad eraldi väikseid noortevanglaid ka need riigid, kel viimastest seni nappus olnud. Näi-

teks Prantsusmaal ehitatakse praegu koguni seitset uut noortevanglat üle riigi, kõigis üksnes 60 kohta, mis on uuringute kohaselt maksimumkooslus võimaldamaks avaldada positiivset mõju. Kas meil ollakse targemad?

KESA-Mauritiuse uuringu kohaselt („Retsidiivsus. Uuring korduvalt kriminaalkorras vabadusekaotusega karistatud noormeeste, vanuses 16–24, retsidiivsuse mõjuteguritest”, 2007) on absoluutsel enamikul ehk 82% vastanutest suhtlusringkonnas kriminaalkorras karistatud; küsitletutest 49% ehk peaaegu pooltel kõigist vastanutest on enamik inimesi suhtlusringkonnas kriminaalkorras karistatud. Karistus suhtlusringkonnas mõjutab oluliselt retsidiivsust. Kui need, kellega pidevalt lävitakse, on kriminaalselt aktiivsed ning kuritegevust soosiva hoiakuga, mõjutab selliste sotsiaalsete suhete olemasolu oluliselt uute kuritegude toimepanemist.

On oluline, et seesuguse sotsiaalse võrgustiku mõjuväli kaotaks oma tõmbejõu. Kuid sama uuringu üks häiresignaale andev tulem kinnitab, et kuigi 73% intervjuueeritud endistest kinnipeetavatest leidis kolme kuu jooksul mingisuguse töö (peamiselt mitteametlik juhutöö), ei paigutanud suurem osa neist oma sissetulekuid toidu ja eluase-

me eest tasumiseks ning elasid vabaduses kellegi ülalpeetavatena. Seega – vanglakaristus muudab vabanenu abituks, oodatakse ülalpidamist ja välditakse vastutuse võtmist, mis omakorda mõjutab retsidiivsust. Tšiili kogemus kinnitab, et vähekindlustatud ja kõrvaleheidatud noored saavad aktiivsete sotsiaalsete agentidena raskesti hakkama, mistõttu nad ei ole ümbritseva sotsiaalse keskkonna muutjad ega suutelised saavutama isiklike eesmärgi. Nende isiksust lõhestab teadmine oma tõrjutusest, ühiskonna ettemääratud vaenulikkus ja/või takistused ning nartsissistlik enesesse tõmbumine. Nad on seetõttu peaaegu eranditult mässumeelsed ja sotsiaalselt ultrakonformistlikud, sest neil puuduvad kogemused ja teadmised, kuidas teostada muudatusi neid ümbritsevas maailmas.

Vanglakool ja tööturg

Kuna vaid 3%-l uuringus küsitletuist oli vanglasesattumise põhjus töötus, saab küsimuse esitada Eesti tööturu praegusest olukorrast johtuvalt ka niimoodi: mis on vanglakooli ja tööturule tuleku ühisosa? Keskmised näitajad kinnitavad, et noortevanglasse satub 17-aastane poiss, kel on seitse klassi kooliharidust, teatud hulk suuremaid või väiksemaid seadusrikkumisi ning praktiliselt mitte ühtegi tööoskust. Heal juhul lõpetab ta vanglas põhikooli. Seda puberteedieas koolikatkestuse tõttu tekkinud tühimikku on raske täita. Ent tööturule tulevad need noored millalgi nii või teisiti, lühemaks või pikemaks ajaks. Tööoskused ja -võimalused tuleb neile tagada, muidu on ees kiire tee tagasi.

Pikaajaline vangistus isoleerib kinnipeetu enamikust olulistest ühiskondlikest sidemetest. Vabanemise rõõmuga koos kasvab pinge, mida endine kinnipeetu tunneb talle võõra ja vaenuliku maailma suhtes. Lühiajalistel karistustel ei ole sotsiaalsuhteid kapitaalselt lõhkuvat efekti, näiteks perekondlikud ning sõprussidemed püsivad suhteliselt stabiilsetena pikema aja vältel. Muud sotsiaalsed sidemed, näiteks tööalane reiting, on tunduvalt haavatavamad. Oma võimendavat osa mängib kindlasti ka ühiskonna halvaks panu vangistuses olnute suhtes. Meie ühiskonnas on tööalane tegevus inimese sotsiaalse identiteedi oluline tunnus (KESA-Mauritius, 2007).

Kutseõpe vanglas

Osalemaks tööturul konkurentsivõimelisena on vaja omada haridust. Praegu korraldavad kutseõpet kutseõppekeskused või riigikoolid: kui õpet korraldab kutseõppekeskus, ei ole koolitunnistusest võimalik välja lugeda, et tegu on vanglas omandatud haridusega. Kutseõpe toimub kõikides vanglates. Õppida saab nii eesti kui ka vene keeles. Enamlevinud erialad on puidu- ja metallitöö ning ehituse erialad ja kutseõppe praktikat saab teha AS Eesti Vanglatööstuses. Eestis on arvestatud Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee soovitusi R(87)3 – „Euroopa vanglareeglistik” ja R(89)12 – „Haridus vanglas”. Just viimases käsitletakse vanglas antavat haridust selle mõiste kõige laiemas tähenduses: lisaks akadeemilisele ja kutseharidusele peetakse silmas sotsiaalset arengut, kultuuri tegevust, sporti.

Majandusbuumi olukorras on ka endistel kinnipeetutel lihtne tööd saada, kui vaid piisavalt tahtmist on. Kuid tööturgu ja riskirühmade pikemat sotsiaalset perspektiivi silmas pidades tuleb vaadata ette ajale, mil ülekuumenenud majandus jälle jahtub/normaliseerub, ning siis on meie kõnealune seltskond tunduvalt kehvas olukorras. Tegutsemistaktikaid tuleb aga viimistleda ja planeerida juba praegu, et tulevikus ei tekiks kuritegevuse olulist tõusu.

Revideerida kutsehariduse mõistet

Tööturu muudatustega kaasas käimiseks tuleb Eestis tublisti revideerida ka kutsehariduse mõistet. Andkem rohkem kutsehariduse lühikesi mooduleid, praktilisi kutseoskusi: kohe, kiiresti ja praegu! Näiteks on B-kategooria juhiloa „RE-STARTi” kaudu kinnipeetavatele üks selline oskus. Ideaalis näeb Jaano Räsä aega, kus Eestis väärtustatakse ilma piiranguteta kutsehariduse eri vorme, sealhulgas ka eelkutseõpet neile, kel pole (või polegi lootust saada) 9. klassi tunnistust. Mitte ainult nende probleemsete noormeeste puhul – oskustööliseks olek peab tõusma rohkem ausse ja riik peab kärpima mõttetu kõrghariduse ülefinantseerimist ning -tähtsustamist. Oleme juba liialt palju tootnud neid, kes oma kätega midagi teha ei oska. Kui inimesel kaasneb keskharidusega korralik kutseoskus ja sootsium

tervikuna ei vaata taunivalt nendele, kes polegi teinud akadeemilisi kraade, hakkavad asjad jälle paremini tasakaalu minema. Sellise trendi puhul tunneks end vähem tõrjutuna ka töömees, kellel on põhiharidus või pole sedagi, ent kes teeb oma tööd hästi ja saab endaga hakkama. Jaano Räsä nendib, et tava-päraselt valitseb suhtumine: iga loll oskab tööd teha. Aga vaadates, mida keegi ka tegelikult oskab, võiks öelda sedagi, et iga loll oskab tuupida/õppida, aga töötegijaid on ikka vähe.

Räsä kinnitab, ka välismaisele kogemusele toetudes, et loovust ja iseseisvust tuleb arendada eriti hüperaktiivsetel või mõnes muus mõttes „hålbivatel” lastel (ehkki selle termini kasutamist tuleks pigem hoiduda). Senine pilt on aga kurvastav: kool ei suuda hoida enda küljes neid, keda kvalifitseeritum eripedagoogiline lähenemine võiks halvimaast päästa. Ja tihti võib laps, kes oma loomuse poolest vajab erilist tähelepanu või lähenemist, jääda kooli ees kaitsetuks. Millele mingil hetkel vastatakse loobumise või põgenemisega. Essentialism on pedagoogika vool, mis valmistab ette lihtsat tööjõudu – ja tuleks küsida, kui palju on seda meil praeguses hariduses. Rõhuasetus indiviidi subordinatsioonile ühiskonnas ja oma ülemusele sillutab teed konformismile. Aga konformne noor, kui tegu on kuritegevusele kaldujaga, suudab keerulisest olukorrast palju raskemini välja tulla. Kirjeldatud lähenemise aluseks on Suurbritannias toimiv NAFE (*non-advanced further education*) süsteem (vt The ambiguities of conformism: academic students in FE, James Avis).

Tööturu ühte segmenti haarav projekt „RE-START” tegutseb täie hooga järgmise aasta juulini. Aasta jooksul jõutakse kindlasti veel midagi ära teha. Sealjuures pole tähtsusetu tööik, et kõik EQUAL-projektid on Eestis ühekordselt, siin väljatöötatud meetmed on oma olemuselt innovaatilised ja meie tööjõu tulevikku silmas pidades olulise praktilise tähendusega. „RE-START” panustabki praegu eeskätt sellele, et iga nende hea kogemus antaks ka edasi.